SIATRAS NUMISMATIC STUDIES, 5

Αναστασίου Π. Τζαμαλή

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ 1566 - 2007

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΙΑΤΡΑ
ΑΘΗΝΑΙ 2023

SIATRAS SERIES OF NUMISMATIC STUDIES, No. 5

Αναστασίου Π. Τζαμαλή

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ 1566 - 2007

Επιμέλεια: Δ.Ν. Σιάτρας

ISBN: 978-618-84558-4-9

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το πάθος του Τάσου Τζαμαλή για τα νομίσματα γεννήθηκε, όταν ήταν εννέα χρονών σ' ένα θαλασσινό ταξίδι από τη Σάμο. Ένας θείος του τού είχε δώσει μια χούφτα κέρματα, για να περάσει τις ατέλειωτες (τότε) ώρες του ταξιδιού. Αμέσως γοητεύθηκε από τα μικρά αυτά αντικείμενα, καθένα μ' ένα πλήθος πληροφοριών στις δύο μικρές επιφάνειές του. Ήταν μια ενασχόληση που θα τον πάθιαζε για όλη του τη ζωή.

Όταν γνώρισα τον Τάσο, είχε ήδη συγκροτήσει μια αξιόλογη συλλογή νομισμάτων απ' όλο τον κόσμο. Το ιδιαίτερο πάθος του ήταν βέβαια τα νομίσματα απ' όλες τις εποχές της ελληνικής ιστορίας. Ήταν η πόρτα που οδηγούσε στη μελέτη της ιστορίας της χώρας του. Κάθε Κυριακή πήγαινε στο Μοναστηράκι, όπου συναντούσε άλλους συλλέκτες με παρεμφερή ενδιαφέροντα. Κάθε μέρα διάβαζε βιβλία γραμμένα από σπουδαίους Έλληνες μελετητές του προηγούμενου αιώνα, όπως τα έργα του Ιωάννου Σβορώνου, καθώς και σύγχρονη ξένη βιβλιογραφία (δεν υπήρχαν και πολλά στα ελληνικά).

Ο Τάσος συνεργάσθηκε νωρίς με εξειδικευμένα ελληνικά περιοδικά για συλλέκτες – πρώτα με το περιοδικό *Συλλέκτης* και στη συνέχεια με το περιοδικό *Συλλεκτικός Κόσμος*. Σε αυτό το δεύτερο, το 1981, έγραψε ένα άρθρο, στο οποίο υποστήριζε ότι τα νομίσματα που εκδόθηκαν για τους Πανευρωπαϊκούς Αγώνες από την ξένη εταιρεία *Numarco* ήταν στη πραγματικότητα ψευδονομίσματα. Η εταιρεία και οι εν Ελλάδι εκπρόσωποί της υπέβαλαν μήνυση και η υπόθεση κατέληξε στο δικαστήριο με την κατηγορία της "συκοφαντικής δυσφημίσεως διά του τύπου". Τελικώς, ο Τάσος αθωώθηκε στο Εφετείο, έχοντας αποδείξει ότι ήταν έτοιμος ακόμη και στη φυλακή να πάει, για να υπερασπίσει τα αγαπημένα του νομίσματα!

Είχε αντιληφθή από νωρίς τις ελλείψεις της ελληνικής νομισματικής βιβλιογραφίας, ιδίως όσον αφορούσε τις γενικές επισκοπήσεις που θα διεφώτιζαν τους Έλληνες συλλέκτες και απεφάσισε να καλύψει ο ίδιος το κενό αυτό. Αντιμετώπισε πολλές αντιρρήσεις, κυρίως από όσους νόμισαν πως θα χάλαγε το μονοπώλιό τους στη νομισματική γνώση και συνεπώς και στην αγορά, διότι αυτοί ήταν σε θέσι να χρησιμοποιούν ξένα νομισματικά βιβλία. Άφοβα, ως συνήθως, ο Τάσος συνέχισε το έργο του και το πρώτο του βιβλίο *(Νομίσματα του Ελληνικού χώρου 1184-1976)* εκδόθηκε το 1977 με δικά του έξοδα. Ακολούθησαν

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Άξονες παραστάσεως *(die axes)*. Οι νοητές κατακόρυφοι στην παράσταση του νομίσματος. Κάθε νόμισμα έχει δύο άξονες, έναν σε κάθε όψη. Αρκετά συνηθισμένο λάθος είναι η αναντιστοιχία των δύο κατακόρυφων αξόνων.

Ασημοχάλκινο. Διεθνώς έχει καθιερωθή η γαλλική λέξη *billon*, που σημαίνει κράμα αργύρου με άλλο φθηνό μέταλλο (συνήθως με χαλκό). Στις αρχές του 20ού αιώνα σταμάτησε η χρήση χρυσού και στη δεκαετία του 1960 και η χρήση αργύρου για την κοπή νομισμάτων ευρείας κυκλοφορίας. Μόνον αναμνηστικά νομίσματα κόβονται πλέον σε πολύτιμα μέταλλα. Παλαιότερα, μόνον ο χαλκός και ο κασσίτερος (που μαζί σχηματίζουν τον ορείχαλκο) χρησίμευαν ως φθηνά μέταλλα στη νομισματοκοπία. Η σύγχρονη τεχνολογία χρησιμοποιεί και άλλα (νικέλιο, ψευδάργυρος, αλουμίνιο κ.λπ.).

[Στην εικόνα, billon tornesello του θησαυρού της Χαλκίδος, κομμένο στη Βενετία από τον δόγη Lorenzo Celsi (1361-1365), για χρήση στις ελλαδικές κτήσεις της Μεθώνης, της Κορώνης, της Ευβοίας και της Κρήτης. Αντικατέστησε τα μέχρι τότε χρησιμοποιούμενα deniers tournois των Φράγκων, η τελευταία κοπή των οποίων έγινε περί το έτος 1350. Η περιεκτικότητα του κράματος σε άργυρο είναι 1/9. Μέγιστη διάμετρος 17,3 mm, βάρος 0,629 γρ. Βλ. σχετικώς A.M. Stahl, *The Venetian Tornesello - A Medieval Colonial Coinage.* New York: Am. Num. Soc., 1985].

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ

Από της ανακαλύψεώς του μέχρι της πτώσεως του Βυζαντίου

Προνομισματικές συναλλαγές - Νομίσματα από ήλεκτρο

Για πολλές χιλιάδες χρόνια κάθε πρωτόγονος κατασκεύαζε μόνος του τα όπλα και τα εργαλεία που του χρειάζονταν. Με την πάροδο των αιώνων, ο άνθρωπος εγκατέλειψε τη νομαδική ζωή του κυνηγού και εγκαταστάθηκε μόνιμα. Δημιουργήθηκαν οικισμοί, καλλιεργήθηκε η γη, εξημερώθηκαν τα πρώτα ζώα. Ο νέος τρόπος ζωής έφερε σιγά-σιγά και την ειδίκευση: ο ένας έγινε γεωργός, ο άλλος κτηνοτρόφος, ο τρίτος ψαράς, αυτός που είχε κάποια ικανότητα στο να φτιάχνει τόξα έγινε οπλοποιός. Όλοι όμως είχαν ανάγκη από πράγματα που κατείχε ή κατασκεύαζε κάποιος άλλος. Ο γεωργός έδινε μια ποσότητα απ' το στάρι που του περίσσευε, για να πάρει ένα λαγό απ' τον κυνηγό· ο αγγειοπλάστης έδινε μερικά δοχεία στο βοσκό, για να πάρει ένα πρόβατο. Δημιουργήθηκε έτσι το εμπόριο, που, με τον καιρό και την ανάπτυξη του επαγγέλματος του εμπόρου, έπαψε να είναι τοπικά περιορισμένο. Ο έμπορος μετέφερε πράγματα που πλεόναζαν σε κάποιον τόπο αλλού, όπου έλειπαν, για να τα ανταλλάξει με προϊόντα που περίσσευαν και που οι άνθρωποι κάποιου άλλου τόπου τα χρειάζονταν. Παρ' ότι, όμως, το εμπόριο έγινε κάποια στιγμή ό,τι σήμερα θα ονομάζαμε "διεθνές", ο μηχανισμός του εξακολουθούσε να είναι ο ίδιος, όπως ήταν στην πρωτόγονη μικρή κοινωνία. Κάθε συγκεκριμένο πράγμα ανταλλασσόταν με ένα άλλο συγκεκριμένο πράγμα. Η μέθοδος αυτή του "αντιπραγματισμού" επέζησε, έως την εποχή μας σχεδόν, σε αρκετές πρωτόγονες φυλές της Αφρικής, της Νοτίου Αμερικής και της Ωκεανίας.

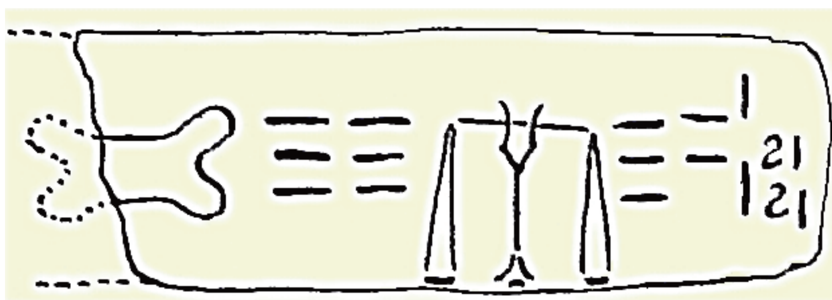
Με την πάροδο του χρόνου, μερικά εμπορεύματα, επειδή είχαν σταθερή αξία παραδεκτή από την πλειονότητα και μπορούσαν εύ-

Εικόνα 1. Μυκηναϊκό χάλκινο τάλαντο (14ος αιώνας π.Χ., Νομισματικό Μουσείο Αθηνών). Όπως όλα τα χάλκινα ή ορειχάλκινα τάλαντα που χρησιμοποιήθηκαν από το 1600 έως το 1000 π.Χ. περίπου έχει σχήμα δοράς βοδιού, από την οποία έχουν αφαιρέσει το κεφάλι και την ουρά.

Εικόνα 2. Ξένοι, κατά πάσαν πιθανότητα Κρήτες ή Κύπριοι, φέρνουν δώρα στον φαραώ, μεταξύ των οποίων και χάλκινα τάλαντα. Λεπτομέρεια από τοιχογραφία αιγυπτιακού τάφου (*ca*. 1500 π.Χ.).

Εικόνα 3. Πήλινη πινακίδα Κνωσσού. Ο Άρθουρ Έβανς την ερμηνεύει ως εξής: *“Πλάκες χρυσού ζυγίστηκαν και βρέθηκαν 52,5 τάλαντα”*. Προφανώς ήταν λιποβαρείς (όπως φαίνεται, οι νομισματικές απάτες είναι πολύ αρχαία υπόθεση) και οι αποθηκάριοι των ανακτόρων το κατέγραψαν προσεκτικά (και η γραφειοκρατία είναι εξ ίσου παλαιά υπόθεση).

Εικόνα 5. *Στατήρας του Φάνη*, κύρια όψη (ήλεκτρο, *ca.* 625-600 π.Χ.). Φέρει παράσταση ελάφου και την επιγραφή ΦΑΝΗΟΣ ΕΜΙ ΣΗΜΑ. Πιθανότατα, το πρώτο ενεπίγραφο νόμισμα. Ο Ηρόδοτος αναφέρει (Βιβλίο Γ΄, 4 και 11) κάποιον Φάνη Αλικαρνασσέα. Στην Αλικαρνασσό (κατ' άλλους στην Έφεσο) — και όχι στη Μίλητο — κόπηκαν αυτά τα νομίσματα από κάποιον Φάνη, πρόγονο του αναφερομένου από τον Ηρόδοτο· ήταν όμως ο τύραννος της πόλεως ή ένας απλός έμπορος;

[Μέχρι σήμερα είναι γνωστά πέντε κομμάτια του περίφημου αυτού νομίσματος: το πρώτο ανήκει στο Βρετανnικό Μουσείο (μέγιστη διάσταση 22 mm, βάρος 10,3 γρ.) και το δεύτερο στη συλλογή της Deutsche Bank· τα άλλα τρία ανήκαν σε ιδιωτικές συλλογές και εμφανίσθηκαν σε δημοπρασίες των οίκων Tkalec (2000), Gorny and Mosch (2010), και Lanz (2014, το εικονιζόμενο). Έχουν επίσης βρεθή υποδιαιρέσεις του, οι οποίες ήταν:

1/2 (ημιστατήρας), 1/3 (τρίτη), 1/6 (έκτη), 1/12 (ημίεκτη), 1/24, 1/48, 1/96].

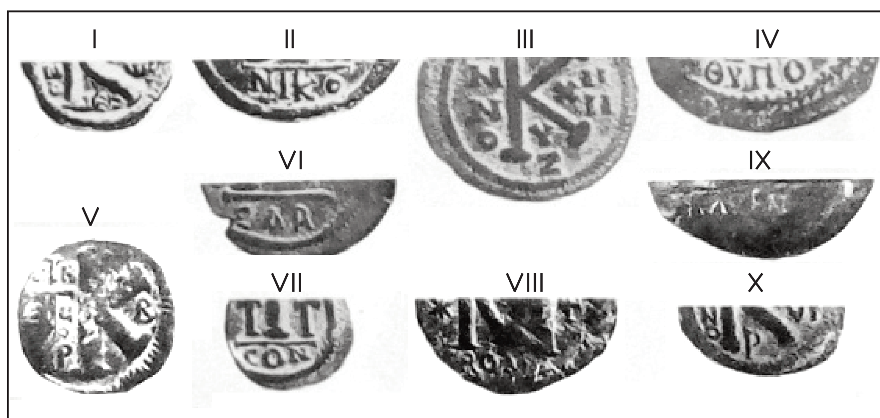
το κράτος και συγκεκριμένα από τους βασιλείς της Λυδίας.[4] Η κοπή νομίσματος έγινε κρατική υπόθεση και η αποτύπωση των βασιλικών εμβλημάτων επάνω του αποτελούσε εγγύηση καθαρότητος του μετάλλου και σωστού βάρους. Η μεγάλη πορεία, από τον αντιπραγματισμό, την ανταλλαγή με βάση τα ζώα και την ανταλλαγή με ορισμένο βάρος κάποιου μετάλλου, προς το ιδιωτικό σφραγισμένο μέταλλο ολοκληρώθηκε με την εμφάνιση του κρατικού νομίσματος.

Στο μεταξύ στην κυρίως Ελλάδα εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούν το ορειχάλκινο και, σε μικρότερη κλίμακα, το χρυσό τά-

[4] Η βάσει οικονομικών και εμπορικών ελατηρίων ερμηνεία της επινοήσεως και αναπτύξεως του χρήματος και του νομίσματος είναι παραδεκτή από την εποχή του Αριστοτέλους (*Πολιτικά* Α΄, 1256-1258), παρά τις επί μέρους διαφωνίες. Όμως, ο Philip Grierson (1910-2006), στο βιβλίο του *Numismatics* (Oxford, 1975), διετύπωσε την καινοφανή θεωρία πως η ανάγκη εξευρέσεως τρόπου αποζημιώσεως των οικογενειών των φονευομένων ώθησε τον άνθρωπο στην επινόηση του χρήματος !

Οι σχέσεις των υποδιαιρέσεων στο βυζαντινό νομισματικό σύστημα, όπως αυτό διαμορφώθηκε από τον Αναστάσιο Α΄, είχαν ως εξής:

ΧΡΥΣΑ			ΑΡΓΥΡΑ		ΧΑΛΚΙΝΑ	
Solidus	*Semissis*	*Tremissis*	*Miliaresium*	*Siliqua*	*Follis*	*Nummus*
1	2	3	12	24	180	7200
	1	1½	6	12	90	3600
		1	4	8	60	2400
			1	2	15	600
				1	7½	300
					1	40
						1

Εικόνα 27. *Ενδείξεις νομισματοκοπείων επί Ιουστινιανού.*

I. **TES(SALONICA)** = Θεσσαλονίκη
II. **NIKO(ΜΗΔΕΙΑ)**
III. **KVZ(IKOS)** = Κύζικος. Έξυπνη εκμετάλλευση του γράμματος της αξίας που γίνεται και πρώτο γράμμα του νομισματοκοπείου.
IV. **ΘΥ(ΠΟΛΙC)** = Θεούπολις (βυζαντ. ονομ. της Αντιοχείας)
V. **THEUP(OLIS)** = Θεούπολις (λατινική γραφή)
VI. **CAR** ή **CART(AGINE)** = Καρχηδών
VII. **CON(STANTINE)** = Κωνσταντίνη της Νουμιδίας
VIII. VIII - **ROMA** = Ρώμη
IX. **RAVEN** ή **RAB(ENA)** = Ραβέννα
X. **P(ERUZIA)** = Περούτζια

Καρτσία ή *καρτζία* ή *καρτζά*

◈ ΜΑΡΚΟΣ-ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΤΡΕΒΙΖΙΑΝ (1553-1554)

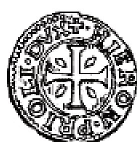
Β	19	*Obv.*	**+ M ANT TPIVIZA DVX**
			Σταυρός.
		Rev.	+ **S MARCVS VENETVS**
			Λέων.

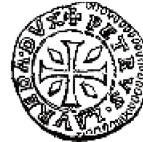
◈ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ ΒΕΝΙΕΡ (1554-1556)

Β	20	*Obv.*	**+ FRANC VENERIO DVX**
			Σταυρός.
		Rev.	+ **S MARCVS VENETVS**
			Λέων.

◈ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ ΠΡΙΟΥΛΙ (1556-1559)

Β	21	*Obv.*	**+ LAVREN PRIOLI DVX**
			Σταυρός.
		Rev.	+ **S MARCVS VENETVS**
			Λέων.

◈ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΠΡΙΟΥΛΙ (1559-1567)

Β	22	*Obv.*	**+ HIERON PRIOLI DVX**
			Σταυρός.
		Rev.	+ **S MARCVS VENETVS**
			Λέων.

◈ ΠΕΤΡΟΣ ΛΟΡΕΝΤΑΝ (1567-1570)

Β	23	*Obv.*	**+ PETRVS LAVREDA DVX**
			Σταυρός.
		Rev.	+ **S MARCVS VENETVS**
			Λέων.

στριακό τάλιρο και το ενετικό δουκάτο επιτρεπόταν να κυκλοφορούν στο εξής.

γ. Απαγορεύθηκε η κυκλοφορία όλων των άλλων χρυσών, ασημένιων και χάλκινων νομισμάτων, συμπεριλαμβανομένων των ιονικών οβολών και του λεπτού.

Με την πάροδο του χρόνου όμως και πάλι παρουσιάσθηκε έλλειψη μικρών νομισμάτων, οπότε (Ν. Ζ'/7.5.1833) έκοψαν δύο νέα ιονικά νομίσματα: ένα αργυρό ίσο με το βρεταννικό τρίπεννο που θα συμπλήρωνε τη σειρά των αργυρών, σύμφωνα με τα βρεταννικά πρότυπα, και ένα χάλκινο (νέος οβολός) αξίας ίσης με το 1/600 της κορώνας.

Η σύγχυση μεταξύ παλαιών και νέων οβολών συνεχίζεται μέχρι τις ημέρες μας, επειδή ακολουθείται ο λανθασμένος τρόπος συσχετισμού όλων μαζί των ιονικών νομισμάτων. Έτσι, πολλοί συγγραφείς αναφέρουν τον νέο οβολό σαν λεπτό, 1/5 του οβολού ή μικρό (piccolo) και το τρίπεννο σαν τριακοντάλεπτο, εξώβολο κ.λπ. Εν τούτοις, ο Ν. Ζ'/7.5.1833 ορίζει σαφώς τα περί χαλκίνου *οβολού* και αργυρού *τριπέννου* αξίας 30 οβολών.

Τα νέα νομίσματα κυκλοφόρησαν στις 18 Ιουνίου 1835 και το νομισματικό σύστημα του Ιονίου κράτους διαμορφώθηκε ως εξής:[31]

		ΣΕΛΛΙΝΙΑ	ΦΑΡΔΙΝΙΑ	ΟΒΟΛΟΙ
Κορώνα	(Crown)	5	240	600
Μισή κορώνα	(Half crown)	2½	120	300
Φλορίνι	(Florin)	2	96	240
Σελλίνι	(Shilling)		48	120
Εξάπεννο	(Sixpence)	1/2	24	60
Τρίπεννο	(Threepence)	1/4	12	30
Φαρδίνι	(Farthing)	1/48		2½
Οβολός	(Obol)	1/120	4/10	

Μετά την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα, εφαρμόσθηκε το ελλαδικό νομισματικό σύστημα (Β.Δ. της 25.1.1865 με ισχύ από 1.2.1865). Οι ιονικοί οβολοί και το φαρδίνι ανταλλάσσονταν ως εξής με δραχμές μέχρι την 15η Αυγούστου 1870:

1 τρίπεννο = 35 λεπτά (της δραχμής)

---

[31] Στον πίνακα συμπεριλαμβάνεται το κατά πολύ νεώτερο φλορίνι, για διευκόλυνση των αναγνωστών.

Πίνακας 21.
Τα κεντρικά νομισματοκοπεία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Πόλη	**Τουρκική απόδοση**	**Αραβική γραφή**
Κωνσταντινούπολη	Κουσταντινιάχ	قسطنطينيه
Κωνσταντινούπολη	Ισταναμπούλ*	اسلامبول
Αδριανούπολη	Εντίρνε	ادرنه

(*) Όπως εμφανίζεται στα χρυσά νομίσματα του Αβδούλ Χαμίτ Α′ και σε όλα τα νομίσματα του Σελήμ Γ′.

σικές αξίες και κράμα αργύρου-χαλκού (billon) για τις μικρότερες, αλλά με την πάροδο του χρόνου και καθώς η αυτοκρατορία παρήκμαζε άρχισε η νόθευση. Τα αργυρά νομίσματα του 19ου αιώνα μοιάζουν σαν χάλκινα και τα χρυσά σαν απλώς επιχρυσωμένα. Τα χρυσά νομίσματα του σουλτάνου Μουσταφά Γ′ λέγονταν και *αϊναλιά*, του Μαχμούτ Β′ *μαχμουδιέδες* και του Αβδούλ-Μετζίτ *μετζίτια*. Μετά το 1844 οι μικρές αξίες (έως 40 παράδων) ήταν χάλκινες, αλλά παραδόξως το νόμισμα των 20 παράδων κοβόταν και σε άργυρο. Μια ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα κατηγορία για τους Έλληνες συλλέκτες είναι τα χάλκινα οθωμανικά νομίσματα με επισημάνσεις ελληνικών ενοριών και κοινοτήτων.

Ένα άλλο βασικό χαρακτηριστικό είναι ότι μέχρι το 1861 οι αξίες δεν αναγράφονταν επάνω στα νομίσματα, τα οποία διακρίνονταν βάσει της διαμέτρου και του βάρους τους.

ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ